

ФИЛИП ФИЛИПОВИЋ И ПРЕДСТАВНИЧКА ТЕЛА

Филип Филиповић је од краја августа 1916. до маја 1917. био интерниран у Ашаху (Аустрија), а затим конфиниран у Бечу до пред крај новембра 1918. године. Овде се повезао с групом руских емиграната бољшевика и активно суделовао у целокупном њеном раду. Када су децембра 1917. аустријски леви социјалдемократи и руски бољшевици формирали илегалну бољшевичку организацију, која се сматрала делом Бољшевичке партије, Филиповић се налазио у њеном најужем руководству. Због учешћа у оружаним демонстрацијама бечких црвених гардиста 12. новембра 1918, протеран је из Аустрије. Стигао је у Будимпешту, где се задржао дуже од месец дана. Ту се одмах повезао с члановима новостворене КП Мађарске (Белом Куном и друговима) и југословенским интернационалистима повратницима из Совјетске Русије. Од њих је добио најновија обавештења о ситуацији у Мађарској и Совјетској Русији, о плановима за стварање Треће интернационале и договорио се о будућој сарадњи. Од мађарских комуниста добио је и материјална средства (пореком из Русије) за даљи рад. Већ у то време Филиповић је најистакнутија фигура међу југословенским комунистима. На њега су упућивани југословенски комунисти повратници из Русије ради добијања потребних обавештења и директива за даљи рад.¹

У Југославију (Загреб) Филиповић је стигао последњих дана 1918. и одмах почео широку акцију повезивања с повратницима из Совјетске Русије и окупљања левих снага из постојећих социјалдемократских странака ради формирања Комунистичке партије Југославије и њеног ступања у Трећу интернационалу. Комбиновао је легални и илегални рад. Јануара 1919. боравио је у Загребу, Сарајеву, Мостару, Дубровнику, Славонском Броду, поново Загребу, и Љубљани. Кад год му се указала прилика говорио је на радничким зборовима, држао јавна предавања и обавештавао раднике о ситуацији у међународном радничком покрету („краху Друге интернационале“), истицао потребу за-

¹ Вујица Ковачев, *Делатност Филипа Филиповића за време првог светског рата*, Прилози за историју социјализма, књ. 1, Београд, 1964, 464—471.

штите Совјетске Русије, стварања Треће интернационале и уједињења свих југословенских социјалдемократских партија у јединствену Комунистичку партију Југославије. У овом периоду Филиповић постаје члан илегалне руководеће комунистичке тројке за Југославију (заједно са Владимиром Ђокићем и Николом Ковачевићем). У првој половини фебруара 1919. поново се нашао у Будимпешти и наставио раније започети посао. У Београд се вратио први пут после рата највероватније 13. фебруара 1919. године.²

У Београду је Филиповић у наредном периоду развио просто невероватну агитациону, организациону и политичку активност у духу свог пређашњег рада. Ми ћемо се задржати само на ономе што намеће тема овог рада. Претходно излагање имало је за циљ само да покаже његов политички профил и позиције с којих стартује у покрету.

1. Ставови српских социјалдемократа према представничким телима после првог светског рата

Српски социјалисти су морали да се одређују према представничким телима и пре Филиповићевог повратка у Београд. Драгиша Лапчевић је нпр., као предратни легално изабрани општински одборник, одбио да суделује у раду именоване општинске управе одмах по ослобођењу земље. Међутим, када се 9/22. новембра 1918. први пут састала легална Општинска управа, у њеном раду учествовали су сви социјалистички одборници који су се у то време налазили у Београду. Вршили су своју дужност општинских одборника све до избора нове општинске управе августа 1920. године.³

Стварањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца Српска социјалдемократска партија (ССДП) нашла се у битно друкчијој ситуацији од оне пре рата. Њено руководство морало је да се опредељује према новим крупним догађајима и проблемима, а дотадашњи партијски програмски документи нису му у том правцу давали никакве директиве. Немајући могућности за шире испитивање расположења партијског чланства, вођство се определило за најдемократскији могући пут у том тренутку. Одржало је 25. новембра (по старом календару, а 8. децембра по новом) 1918. збор својих присталица у Београду. Био је то први послератни социјалистички збор у Србији. Главна партијска управа ССДП предложила је декларацију *Радницима и социјалдемократима*, која стварно представља привремени актуелни програм о низу значајних проблема. О ономе што нас

² Тома Миленковић, *Филип Филиповић и стварање Социјалистичке радничке партије Југославије (комуниста)*, у: Филип Филиповић, *револуционарна мисао и дело*, Београд, 1983, 114.

³ А ЦК СКЈ, *Збирка докумената Драгише Лапчевића*, бр. 4, Д. Лапчевић, *Последње године у политици* (рукопис).

интересује у декларацији се каже: „Као израз народног уједињења нужно је установити одмах централни државни парламент по сразмери организованих политичких сила у појединим југословенским земљама, који би из себе дао државну владу. Ова би влада била обавезна да одмах по завршеној демобилизацији изврши изборе за уставотворну скупштину, на основу општег, тајног, једнаког, непосредног и пропорционалног права гласа за оба пола.

Уставотворна скупштина ваља као највиша суверена власт да утврди целокупан уставни поредак државе.“ На другом месту у декларацији каже се да „за све изборе“ (а не само за уставотворну скупштину) треба „увести опште право гласа за оба пола и пропорционални изборни систем до крајњих његових консеквенци“. Збор је „једнодушно“ усвојио предложену декларацију.⁴

Главни творац цитиране декларације био је Драгиша Лагчевић. Стога не треба да чуди што ће се он касније строго држати њених смерница.

Као предратни народни посланик Лагчевић је по ослобођењу земље кратко време активно суделовао у раду српске Народне скупштине, када се она са Крфа доселила у Београд. Међутим, осећала се потреба за једним парламентом који ће репрезентовати целу Краљевину СХС. Услед послератних несређених прилика, влада није могла одмах да иде на опште и демократске парламентарне изборе већ је излаз потражила у именовању Привременог народног представништва (Државног већа). Уважавајући нередовност послератних трилика, ССДП је показала разумевање за овај очигледно недемократски начин стварања привременог парламента, али је, у духу поменуће декларације, тражила да он у Србији никне на бази лојалног споразума свих постојећих политичких партија, или конкретније, да број мандата појединих партија буде сразмеран броју добијених гласова на последњим парламентарним изборима 1912. Грађански политичари поступили су друкчије. Вођства буржоаских странака су се споразумела да број њихових посланика у привременом југословенском парламенту буде сразмеран броју посланичких мандата добијених на последњим скупштинским изборима. У складу с тим, посланици Народне скупштине Србије гласањем су преполовили свој састав и од 162 посланика изабрана 1912. сада су оставили само 82 за југословенски парламент. Од два посланика ССДП, остао је само Лагчевић.⁵

⁴ *Правда* (Београд), бр. 38, 26. XI 1918, Из социјалдемократске странке; *Историјски архив Комунистичке партије Југославије (ИА КПЈ)*, том III, Београд, 1950, 311—315.

⁵ Драгослав Јанковић, *Друштвени и политички односи у Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца у време стварања СРПЈ(к) (1. XII 1918— 20. IV 1919)*, у: *Историја XX века, Зборник радова I*, Београд, 1959, 118; Бранислав Глигоријевић, *Парламент и политичке странке у Југославији (1918—1929)*, Београд, 1979, 29—30.

Разуме се да ССДП није била задовољна оваквим парламентарним решењем. Стога је њен посланик у Скупштини, Лапчевић, 21. децембра 1918 (2. јануара 1919) гласао против оваквог исхода, поново захтевајући да поједине странке Србије буду представљене у будућем југословенском парламенту не према броју освојених мандата, него према броју добијених гласова на последњим парламентарним изборима. Јер, да је примењена пропорционалност добијених гласова (која је демократичнија), ССДП би стекла право на 12 посланичких мандата. Поред тога, у Македонији су једино социјалисти имали организације још у време када се ова земља налазила под турском влашћу. Тамо су сада представници буржоаских партија и група међу собом поделили све мандате потпуно игноришући социјалисте.⁶

У југословенским покрајинама бивше Аустро-Угарске такође није било избора посланика за Државно веће. Споразумом између централне владе и покрајинских влада и политичара, прво је утврђено колико ће која покрајина дати посланика, а затим су се локалне (претежно грађанске) партије договориле како ће поделити мандате. У Босни и Херцеговини је Социјалдемократској странци нанета очигледна неправда. Тамо су социјалдемократске партијске организације крајем марта 1919. имале 6.078, а синдикати 22.669 чланова, с тенденцијом даље пораста.⁷ Овим организацијама додељен је само један мандат, док је други просто поклоњен социјалшовинистичкој групацији, тзв. звонашима (Јово Шмитран), који у то време нису имали никаквих организација, него су тек предузимали кораке да их створе. У знак протеста против крајње пристрасности приликом расподеле мандата, босански социјалдемократи су одбили и онај један додељени мандат. Далматински социјалисти нису добили ниједно посланичко место, иако су почетком 1919. имали и партијске и синдикалне организације. Десни социјалисти из Словеније, Хрватске и Славоније и Баната, Бачке и Барање (БББ) прошли су боље. Словеначка Југословенска социјалдемократска странка добила је 5 мандата (од укупно 32 из Словеније), Социјалдемократска странка Хрватске и Славоније 3 (од укупно 62 из овог дела земље), а њихови другови из БББ 4 (од укупно 24).⁸ Овде треба истаћи да су србијански, босански и далматински социјалисти припадали левици у социјалистичком покрету и да су се залагали за самосталну и непомирљиву класну борбу пролетаријата. Њима насупрот, руководства осталих југословенских социјалдемократских партија изјашњавала су се за класну сарадњу и консолидовање постојећег поретка

⁶ Исто; *Радничке новине* (Београд), бр. 44, 27. II 1919.

⁷ *Архив Комунистичке партије Босне и Херцеговине*, том II, Сарајево, 1951, 308—309.

⁸ Тома Миленковић, *Радничка класа Југославије у изборима за представничка тела 1918—1921. године*, у: Петровачка комуна 1920. године — прва комунистичка општина на Јадрану (Зборник радова са научног скупа одржаног 23—26. новембра 1984), Титоград, 1986, 154—155.

у Краљевини СХС. Већ на први поглед уочљиво је да су грађанске странке фаворизовале десне социјалисте, своје сараднике, а сузбијале њихове супарнике у радничком покрету — леве социјалисте.

Јасна демаркациона црта између левих и десних социјалиста постојала је одраније и током времена све се више удубљивала. Десни социјалисти су у јесен 1918. улазили у народна већа, а када су крајем октобра и почетком новембра исте године формиране покрајинске владе, дозволили су да буду именовани за поверенике (министре) у њима (Загреб, Љубљана, Нови Сад). На крају је Витомир Кораћ, социјалистички првак Хрватске и Славоније, 20. децембра 1918. краљевим указом постављен за министра социјалне политике у првој влади Краљевине СХС. Кораћ није имао одобрење ни партијског чланства ни руководства своје странке за овај крупни политички корак, који представља најдеснији социјалистички реформизам у радничком покрету, већ је ту сагласност накнадно прибавио. На другој страни, српски социјалисти су енергично отклонили и сам разговор о уласку једног њиховог представника у централну владу (рачунало се с Лапчевићем). ССДП се јавно оградилa од Кораћевог самовољног корака, изјавивши да она ни непосредно ни посредно не суделује у влади, да за њену политику не преузима никакву одговорност и да ће према влади Краљевине СХС стајати у начелној опозицији. Преко *Радничких новина* је принципијелно осуђен социјалистички министеријализам, а тиме посредно и Кораћев улазак у југословенску владу.⁹

2. Начелни ставови Филипа Филиповића према представничким телима

Изложеној ситуацију у односу на представничка тела затекао је Ф. Филиповић у Југославији када се средином фебруара 1919. вратио у Београд. Он је у свему подржао дотадашње држање вођства ССДП према представничким телима (био је члан Главне управе ССДП из времена рата) и даље активно суделовао у формулисању и вођењу те политике. Одмах можемо рећи да је био присталица још радикалнијег иступања. Вероватно под његовим утицајем, а имајући у виду све речено, Управа ССДП је одлучила да Лапчевић не суделује у раду Привременог народног представништва (први пут се састало 1. марта 1919). Због тога је Лапчевић 25. фебруара 1919. упутио отворено писмо Стојану Протићу, председнику Министарског савета Краљевине СХС, у којем је навео све поменуће некоректности владе и грађанских политичара према левим социјалистима и обавестио га да неће учествовати у раду Државног већа.¹⁰

⁹ Исто, 151—153; *Радничке новине*, бр. 10 и 13, 11/24. и 14/27. XII 1918.

¹⁰ *Радничке новине*, бр. 44, 27. II 1919.

Лалчевићу је овај корак био наметнут и био је један од разлога што је поступно почео да се удаљава од социјалистичке левнице. И поред начелног неслагања с одлуком вођства ССДП, Лалчевић се, ипак, покорио партијској дисциплини. Пошто је и даље остао народни посланик, само му је мандат мировао, користио се тиме и до октобра 1920, безброј пута интервенисао у влади, код појединих министара и других органа власти у корист партијских и синдикалних организација и појединаца. Највише ових интервенција вршио је на директан захтев руководиоца ССДП, СРПЈ(к) и револуционарних синдиката (а то значи и Филипа Филиповића).

Од почетка марта 1919. Филиповић се на страницама *Радничких новина* често бавио проблемима власти уопште, буржоаског парламентаризма, пролетерске демократије, диктатуре пролетаријата, власти совјета и слично. Нарочито је зазирао од илузија пролетаријата у погледу буржоаског парламентаризма. Због тога се често враћао на ову тему и доказивао да се у буржоаском парламенту „само брбља с нарочитом намером да се 'вара' прост народ. Тамо се доносе празне резолуције и говоре шупље фразе“, а праве одлуке настају ван парламента. „Без правог народног представништва не да се замислити пролетерска диктатура.“ „При буржоаском парламентаризму не може се остварити радничка демократија.“ Он у потпуности усваја Лењиново становиште да пролетаријат не може туменим куглицама освојити политичку власт у држави, а затим реформисати државни апарат, прилагодити га и ставити себи у службу, већ се тај апарат мора темељно разорити и изградити сасвим нови. „И ако пролетаријат хоће да оствари своје циљеве, пише Филиповић, он се у првом реду мора борити против буржоаске државне власти. (Истакао Ф. Ф.) Не кроз парламент, већ кроз диктатуру пролетаријата води пут ка социјализму.“ „Без правог народног представништва не да се замислити пролетерска демократија. И обрнуто, при буржоаском парламентаризму не може се остварити радничка демократија“,¹¹ инсистирао је он.

Филиповићева иступања у *Радничким новинама* имала су начелан карактер, а циљ им је био да политички васпитају што шири круг радних маса. Он стално понавља да пролетаријат не сме имати илузије у буржоаску демократију и парламентаризам, јер су они удешени тако да служе првенствено грађанској класи. Насупрот њима он мора створити своје органе власти.

Са начелног изјашњавања о грађанском парламентаризму Филиповић је веома брзо прешао на конкретан терен. На позив месног партијског и синдикалног већа Београда, у Радничком дому је већ 9. марта 1919. одржан раднички збор на којем је главни говорник био Филиповић. Цензура је тако немилосрдно

¹¹ Филип Филиповић, *Сабрана дела* (приредио Тома Миленковић), том 5, Београд, 1987, 165—168, 186—190.

осакатила његово излагање и усвојену резолуцију, бришћући из њих најреволуционарнија места, да им се тешко може докучити прави смисао. Резолуцијом београдски пролетаријат изражава неповерење постојећем реакционарном привременом парламенту, јер није никао из слободних избора већ је именован. Позива се југословенски пролетаријат да „објави одлучну и непрекидну борбу“ том парламенту. Уместо наметнутог парламента тражи се да „народ на слободним изборима, општим и једнаким правом гласа“, уз примену пропорца, изабере уставотворну скупштину. Ни та конституанта неће бити инструмент за социјално ослобођење пролетаријата, али ће послужити као трибина за пропаганду револуционарне класне борбе. Пре расписивања избора за конституанту захтева се давање слободе збора, говора, штампе и демобилизација војске.¹²

У марту 1919. интензивно се радило на припремању основних докумената Конгреса уједињења (програма, статута, акционог програма). Централна инстанца радничког покрета Србије, у споразуму са босанским социјалистима, одредила је др Недељка Кошанина, Драгишу Лалчевића, др Живка Топаловића, Филипа Филиповића и Владу Остојића да напишу програмску основу будуће јединствене југословенске партије.¹³ *Подлогу уједињења* (максимални страначки програм) стварно су израдила прва тројица, већ у ово време у већој или мањој мери центрумаши, а затим је Филиповић стављао примедбе и покушавао да у њу унесе што више комунистичког духа. Постојала су три кључна места на којима су се испољила неслагања, а ми се задржавамо само на неслагању у односу на представничка тела. Наиме, у нацрту *Подлоге* партија се обавезује да учествује у изборима за сва представничка тела, док је Филиповић био против тога да се унапред узима таква обавеза, већ да се одређује према приликама. Није успео да издејствује промену.¹⁴

Платформу уједињења и друге документе је од 28. до 30. марта 1919. у Београду разматрала шира комисија, коју су, поред поменутих, чинили представници босанских социјалиста, левих социјалиста из Хрватске и Славоније и радничких организација из БББ. Овде је Филиповић добио ширу подршку, те су у *Подлози уједињења* извршене крупније измене. У питању које нас интересује усвојена је следећа формулација: „У циљу да се изборне борбе и рад у представничким телима искористе за социјалистичко васпитање радних маса [...], затим за разоткривање класних намера буржоазије, за јачање класне свести и заостравање класних супротности, СРПЈ(к) узимаће, према приликама, учешћа у претставничким телима, о чему ће одлучити конгрес или референдум. Како садаше Привремено народно претставништво није изабрано од народа, то конгрес

¹² Исто, 191—194.

¹³ *Радничке новине*, бр. 76, 31. III 1919, Претходни договори...

¹⁴ ЦК СКЈ, Фонд Комунистичке интернационале (КИ), 1919/8.

захтева да се сва војска одмах демобилише, да се прогласи неограничена слобода збора, штампе и организовања, правна једнакост полова и пропорција за целу земљу, на основу општег права гласа за сва лица старија од 20 година, па да народ на слободним изборима изабере уставотворну скупштину.¹⁵ Дакле, прошли су Филиповићеви захтеви. Касније је *Подлога уједињења* једногласно усвојена на Конгресу у Београду без икаквих измена.

Односу партије према изборима представничких тела и каснијем начину и садржају деловања чланова партије у тим телима, придаван је велики значај. Стога се није остало само код онога што је унесено у *Подлогу уједињења*. На поменутој седници шире комисије 30. марта 1919. утврђен је дневни ред конгреса уједињења, а као његова десета тачка предвиђена је расправа о Државном већу. Међутим, за разлику од свих осталих тачака дневног реда, овде није одређен референт.¹⁶

Партијски Конгрес уједињења одржан је од 20. до 22. априла 1919. у Београду. Уочи Конгреса, 19. априла после подне, састала се конгресна претконференција приспелих делегата, којом приликом су одређене посебне комисије за сваку тачку дневног реда. У Комисију за Државно веће изабран је и Филиповић, а чланови Комисије су га одмах одредили и за референта.¹⁷ Тиме је доведен у непријатну ситуацију, јер док су остали референти, одређени двадесетак дана раније, имали времена да припреме излагања, њему таква могућност није пружена. Али захваљујући чињеници што је 9. марта говорио на поменутом јавном збору у Београду о теми „Државно веће и пролетаријат“ и изложеним натезањима да у *Подлогу уједињења* уђе цитирана формулација, њему велике припреме нису ни биле потребне.

Филиповић је на Конгресу уједињења одиграо прворазредну улогу. Међу осталим, био је један од председавајућих и водио је неке врло важне седнице Конгреса. Његово излагање о Државном већу (дакле, ужа варијанта представничких тела) сачувано је у најсумарнијем облику, па и то јако „обељено“ цензуром. Полазећи од тога да је парламент „чисто буржоаска установа“ која служи интересима грађанске класе, као што јој служи и целокупна државна организација, Филиповић је сматрао да пролетаријат не би много изгубио ако би одбацио буржоаски парламентаризам у принципу. Међутим, пошто се живи у револуционарној епоси, када међу „најширим народним масама“ влада „огромно незадовољство“, пролетаријат је дужан да у борби за своје коначно ослобођење користи и парламентарну акцију, али се одлука о томе мора донети у сваком конкретном случају. Постојеће Привремено народно представ-

¹⁵ ИА КПЈ, т. II, Београд, 1950, 15.

¹⁶ *Радничке новине*, бр. 80, 4. IV 1919.

¹⁷ *Радничке новине*, бр. 98, 26. IV 1919; Ф. Филиповић, *Сабрана дела*, 5, 224—231.

ништво Филиповић је оквалификовао као узурпаторско, јер га нико није изабрао. У њега представници СРПЈ(к) неће улазити, јер би му својим присуством само дали снагу. Све ове констатације поновљене су у *Резолуцији о Државном већу*, уз додатно истицање захтева да се привремени парламент „бојкотије и одмах распусти“, да се „одмах изврши демобилизација војске и распишу избори за уставотворну скупштину с општим, једнаким и непосредним правом гласа за оба пола и за целу земљу. О томе да ли ће се ући у уставотворну скупштину одлучиће партијска организација путем референдума или конгреса.“¹⁸ Резолуцију је Конгрес прихватио једногласно у предложеном облику. Приликом бирања руководства СРПЈ(к) Филиповић је изабран за члана Извршног одбора, а када се овај конституисао изабран је за једног од два секретара,¹⁹ тј. на најважнију и најодговорнију руководећу функцију у партији.

Филиповић није могао дуже да спроводи партијску политику коју је одредио Конгрес уједињења. Желећи да ослаби новостворену СРПЈ(к) влада је извршила напад на њено руководство. Међу осталим, Филиповиће је већ 1. маја 1919. мобилисан и упућен на војну вежбу у Пишकोпеју (код Добра), иако није служио војску, јер није био физички способан (слабе очи). На војној вежби је остао до средине јула исте године.

Само што се вратио у Београд, Филиповић се одмах најактивније укључио у партијски рад. На седници Извршног одбора Централног партијског већа (ИО ЦПВ) СРПЈ(к) одржаној 4. августа 1919. одлучено је да се у недељу 10. августа широм Југославије, где год постоје партијске организације, одрже јавни зборови на којима ће се истаћи ови захтеви: 1. Распуштање Државног већа; 2. Демобилизација војске; 3. Сазив уставотворне скупштине.²⁰ Дакле, све омиљене Филиповићеве теме о којима је дотад неколико пута говорио и писао. Највероватније је он био и иницијатор ове акције. Стога није чудно што је одређен за референта на збору у главном граду земље. У заказано време београдски Раднички дом био је тесан да прими свеridoшле пролетере. Присутни су с пажњом и одобравањем саслушали говор свог партијског секретара. А Филиповић је поновио своје неколико пута дотад изложене ставове у односу на Привремено народно представништво, подвлачећи да је оно „скуп самозванаца и наметника“ и да искуство показује како оно није способно да реши ниједно економско, политичко и социјално питање (конкретно је навео аграрно, социјално, валутно, затим питање скупоће, саобраћаја и др.). Уместо да се бави животним проблемима најширих народних маса Државно веће се претворило у место међусобне свађе посланика; уместо

¹⁸ Ф. Филиповић, *Сабрана дела*, 5, 207—208; Мирослав Николић, *Комунистичка партија Југославије на општинским изборима у Србији августа 1920. године*, *Историјски гласник*, 1/1964, 101.

¹⁹ *Радничке новине*, бр. 108, 8. V 1919.

²⁰ *Радничке новине*, бр. 187, 9. VIII 1919.

да извлачи земљу из кризе, владајућа буржоазија и њен парламент довели су је у „ћорсокак“. „Режим пљачке, корупције и насиља довео је у тешку кризу [...] и толико важно и потребно *народно јединство*“, оптуживао је Филиповић. Да би се прекинуло са овим несносним стањем, говорник је препоручивао да сав југословенски пролетаријат поведе најодлучнију борбу и изврши притисак за распуштање Привременог народног представништва и расписивање избора за Уставотворну скупштину под изложеним условима. Усвојена је резолуција у духу Филиповићевог излагања и цитираних докумената Конгреса уједињења.²¹

Филиповић није имао прилику да руководи акцијом револуционарног пролетаријата Југославије за распуштање Привременог народног представништва. Неки сат по завршетку збора од 10. августа, полиција му је претресла стан, ухапсила га и спровела у Загреб. Хапшење је било у вези са тзв. „Дијамантштајновом афером“. Из затвора је пуштен средином новембра 1919, а да му прегодно није суђено.

Изапавши на слободу, Филиповић се такорећи „сударио“ са проблемом избора за једно представничко тело. Наиме, уместо избора за уставотворну скупштину, које су социјалисти — комунисти непрекидно тражили од почетка марта 1919 (али нису имали снаге да их изнуде), влада је 1. новембра 1919. расписала изборе за општинске управе само у Хрватској и Славонији за март наредне године.²² Руководство се одмах нашло пред дилемом како да оствари одлуке Конгреса уједињења у погледу избора. Руководећи се практичним, економским, политичким и другим разлозима и својим могућностима, пленарна седница ЦПВ СРПЈ(к) одржана 5—7. децембра 1919. у Београду, одлучила је да мишљење чланова о учешћу или неучешћу у изборима и у раду представничких тела прибави путем референдума, после расправа о томе и гласања по организацијама. Истовремено је одлучено да се о истој теми одмах поведе јавна дискусија у радничкој штампани.²³

Обавештавајући подробније партијско чланство о одлукама партијског пленума, Филиповић је истовремено изложио своје ставове о истављеним проблемима. Оправдавајући што је остављено отвореним питање учешћа партије у изборима за различита представничка тела, он тврди да се ситуација с краја 1919. „у знатној мери разликује“ од прилика у време Конгреса уједињења, „када су нам бурни догађаји у суседству (постојање Мађарске Совјетске Републике — Т. М.) наметали нарочите интернационалне дужности“. Тренутна ситуација тражила је, по његовом мишљењу, појачан рад на стварању и јачању партијских организација и „партијског организационог јединства.“

²¹ Ф. Филиповић, *Сабрана дела*, 5, 219—223.

²² *Службене новине Краљевине СХС*, бр. 144 и 145, 21. и 23. XI 1919.

²³ *Радничке новине*, бр. 292 и 296, 11. и 16. XII 1919.

Филиповић захтева да се искористи свака прилика (па и изборна агитација) за стварање партијских организација тамо где их нема и за њихово јачање тамо где већ постоје. „Наше партијске и синдикалне организације, које у ствари представљају авангарду радничке класе, пише он, треба да буду приликом ових општинских избора вође свих потиштених и обесправљених. Оне треба да буду стожери око којих ће се сакупити и груписати сви незадовољни, експлоатисани, угњетени, понижени и упропашћени садашњом пљачкашком политиком владајуће класе.“ Не искористити ту повољну прилику, значило би да је СРПЈ(к) неспособна да конкретизује своју револуционарну борбу, да је неспособна да врши организацију радних маса на конкретном терену конкретне политике. Зато Филиповић сматра да „у политичкој борби треба искористићавати све установе у буржоаској држави — како општину и парламент, тако и остала представничка тела“.

Филиповић се залаже да евентуално изабрани раднички представници суделују у раду општинских управа, како би користили и локалне политичке трибине за политичко просвећивање радних маса. Приликом расправа у општинским управама о исхрани становништва, становима, скупоћи, санитету, помагању сиротиње и културно-просветних установа треба вршити критику класне буржоаске владавине у општинама и популарисати комунистичке захтеве из Акционог програма СРПЈ(к). Да не би био погрешно схваћен и да не би пробудио непотребне илузије код пролетаријата, он истиче: „Наш циљ не треба да буде освајање општина нити улазак у општине по сваку цену. Општине нису органи радничке демократије, већ су то буржоаске установе кроз које владајућа капиталистичка класа спроводи своју комуналну политику. Према томе, улазећи у општинске одборе наши другови не треба да се заваравају никаквим илузијама и плановима о позитивном стваралачком раду у тим установама. Нема сумње, они ће имати задатак да штите интересе радничке класе уколико је то могуће, али углавном они ће имати положај критичара, пропагандиста, агитатора.“

На крају се Филиповић енергично изјаснио против уласка СРПЈ(к) у ма какве савезе и компромисе било с којом партијом. „Наша партија мора сачувати чистоту својих принципа и тиме доказати да је способна да буде вођ свих потиштених и обесправљених у њиховој ослободилачкој борби“, наглашавао је он.²⁴

Овим чланком Филиповић је, као партијски секретар, отворио врло плодну партијску дискусију о учешћу СРПЈ(к) у предстојећим изборима за разна представничка тела. У дискусији су се углавном појавила три становишта: једни су се

²⁴ Ф. Филиповић, *Сабрана дела*, књ. 6, Београд, 1987, 30—33; М. Николић, *н. д.*, 103—104.

изјашњавали за учешће партије у свим изборима и у раду свих представничких тела, без икаквих услова, други су били категорички против учешћа комуниста у било којим изборима за органе власти, ако желе да очувају чистоту своје класне борбе и принципа, док је треће становиште репрезентовао Филиповић. Било је и неких међуваријаната.²⁵

У исто време кад је у радничкој штампи вођена јавна дискусија о учешћу СРПЈ(к) у изборима за представничка тела (крајем децембра 1919. и почетком јануара 1920), вођена је и у партијским организацијама. Када је завршена, обављено је гласање и о резултатима обавештено партијско руководство. Већина организација изјаснила се за приступ представничким телима који су заступали Филиповић и истомишљеници.²⁶ Партијско руководство је поштовало жеље чланства.

Некоме се данас Филиповићево истрајно инсистирање на референдуму у партији може чинити као обични формализам. Међутим, није тако. По свом васпитању, по схватању пролетерске партије и формулисању њене политике он је био демократа. Он није делио партију на руководство и чланство, при чему прво утврђује партијску политику, а чланство је као неки пасивни објекат механички спроводи. Циљ му је био да у стварању партијске политике учествују сви чланови и да сви суделују и буду одговорни у њеном оживотворењу. Убрзо по повратку у Београд Филиповић је (23. фебруара) одржао затворено предавање за активисте партијског и синдикалног покрета Београда и Србије. Том приликом се нарочито упорно залагао за „саморадњу [самоиницијативу — Т. М.] радничке класе“. Као рђав пример у том погледу наводи је немачку социјалдемократију, чије је вођство ограничавало „сваку озбиљну саморадњу пролетаријата“. Да би се радничке масе умеле снаћи и определити у новим политичким догађајима и ванредним ситуацијама, да би могле реаговати на сваку нову ситуацију не очекујући никакву директиву од руководства, потребно је развити њихову самоиницијативу и кроз самосталне револуционарне акције оспособити их да верују у своју сопствену снагу и, кад то затраба, служе се њоме. Али, баш тога у Немачкој није било. Званична је партија, с једне стране, развијала класну свест, а с друге стране, задржавала и ометала акције маса и слабила њихову самоиницијативу и револуционарну вољу. Тако васпитан, немачки пролетаријат „није умео самостално и активно“ да реагује на избијање светског рата, „кад је од њега историја потражила непомирљиву борбу и револуционарну акцију. Маса су чекале паролу [директиву — Т. М.] 'одозго', а главна партијска управа, позивајући се на пасивност маса, слегала је раменима и изводила закључак како су масе за рат.“ Тај свој закључак вође немачке социјалдемократије нису

²⁵ Више о томе вид.: М. Николић, *н. д.*, 104—107.

²⁶ Исто, 107—108.

хтеле „пробати ни референдумом, ни позивом да се да отпор империјализму. Централне нису апеловале на активност и саморадњу маса [...]. Масе су биле напуштене [...]. Радничка класа је била васпитавана [...] да без критике покорно слуша своје вође и централе. Партијским и синдикалним организацијама била је одузета свака могућност за широку саморадњу.“ Вође су са партијском и синдикалном бирократијом на сваком кораку гушиле било какву иницијативу пролетаријата. Из наведеног примера револуционар Филиповић извлачио је једино исправан закључак. Полазећи од тога да је постојећа револуционарна ситуација „јасно показала да теорија прилагођавања радничког покрета капиталистичком поретку, теорија 'мирне' борбе, компромиса, представља велику опасност за ослобођење радничке класе“, он је инсистирао: „мора се у свима правцима гајити саморадња радничких маса“.²⁷ Упорно инсистирање на референдуму и ангажовању маса како у формулисању тако и у спровођењу партијске политике имало је да служи том циљу.

Руководство СРПЈ(к) је сумирало резултате дискусије и формулисало став партије према општинама као класним органима буржоаске владавине. Оно је израдило опширна и инструктивна *Руководна начела у општинским изборима*, која садрже, поред практичних упутстава за спровођење избора, максимални револуционарни програм партије за комуналне органе. *Начела* траже да се рад у општинама креће у правцу уверавања маса да би саме преузеле сву политичку власт у држави па тек онда претвориле општине у своје органе. На крају је изложен програм месних већа, која треба да замене општине.²⁸

На општинским изборима у Хрватској и Славонији СРПЈ(к) је постигла велики успех. У многим градовима и селима добила је апсолутну или релативну већину одборничких места (Загреб, Славонски Брод, Дуга Реса, Нашице, Вировитица, Осиек, Вуковар, Крижевци, Карловац, Шид, Земун). У целој покрајини изабрано је 490 комунистичких одборника.²⁹ Изборни успеси у Хрватској и Славонији потврдили су исправност дотадашње партијске политике према представничким телима и подстицајно су деловали на целокупну револуционарну радничку класу Југославије, пробудивши у њој велике амбиције.

Други конгрес партије одржан је у Вуковару од 20. до 24. јуна 1920. године. На њему је усвојен комунистички програм, а партија је добила име Комунистичка партија Југославије (КПЈ). За разлику од Конгреса уједињења, овога пута није било посебне тачке дневног реда о представничким телима, већ је

²⁷ Ф. Филиповић, *Сабрана дела*, 5, 172—173.

²⁸ *Радничке новине*, бр. 4, 4. I 1920; *Други (Вуковарски) конгрес КПЈ (20—24. јун 1920)* (Приредили Убавка Вујошевић, Вујица Ковачев) Београд, 1983, 133—142; М. Николић, *н. д.*, 109—110.

²⁹ *Историја Савеза комуниста Југославије*, Београд, 1985, 68.

та проблематика третирана у одређеној мери у три документа. У *Програму КПЈ* (предлагач и референт Филип Филиповић) констатује се да је КПЈ начелни противник парламентаризма као средства своје класне владавине. У борби за освајање политичке власти пролетаријат искоришћава представничка тела у буржоаској држави „за пропаганду свог партијског програма, разоткривање класних супротности, револуционарно васпитање пролетаријата и развијање револуционарних енергија, одржавајући трајну везу између рада партије у парламенту и покрета маса изван њега“. Поновљен је став да ће конгрес или референдум чланова партије одлучити „кад и у којим изборима Партија не треба да узме учешћа“.³⁰ О односима КПЈ према представничким телима говори се још у резолуцији *Политичка ситуација и задаци Комунистичке партије Југославије* и у *Статуту КПЈ*,³¹ али се ми на томе нећемо задржавати.

3. Филип Филиповић и општински избори у Београду августа 1920.

Пре Вуковарског конгреса, у мају 1920, расписани су општински избори у Србији и Македонији. Партија је већ имала одређено искуство у том погледу, те је спровођењу агитације и самим изборима могла да приђе још организованије. Овде се нећемо задржавати на оном општем везаном за општинске изборе у Србији, јер је о томе доста писано,³² већ ћемо акценат ставити само на оном што је везано за личност Филиповића. Знајући за његову популарност у радничким масама Београда, Партија га је одредила за носиоца листе и председничког кандидата у главном граду Југославије. Десетог августа 1920. он је дао писмени пристајак на ову кандидацију.³³

Од почетка августа 1920. Филиповић се налазио у самој матици свега онога што се дешавало у вези са општинским изборима у Београду и Београдском општинском. Према одлуци вођства месне партијске организације, у Београду је 12. августа одржано 12 радничких зборова у разним деловима града. Филиповић је говорио на збору у „Вишњичкој касини“ у Палилули.³⁴ Недељу дана касније, са још пет комунистичких првака, говорио је на великом општерадничком збору у Народном дому у Београду. Том приликом поновио је неке раније изложене ставове (ослобађање од илузија да се комунизам може остварити у оквирима институција постојећег буржоаског друштва) и нагласио: „ми идемо у општине да се спремамо за даља осва-

³⁰ *ИА КПЈ*, II, 36—37; *Други (Вуковарски) конгрес КПЈ*, 86.

³¹ *ИА КПЈ*, II, 41—42, 48; *Други (Вуковарски) конгрес КПЈ*, 99—100, 125—126.

³² М. Николић, н. д., 111—127.

³³ Ф. Филиповић, *Сабрана дела*, 6, 173.

³⁴ *Исто*, 269—270.

јања, за даље борбе“. Тек са освајањем политичке власти у свим општинама у држави моћи ће се „потпуно остварити комунизам и у [Београдској — Т. М.] општини“.³⁵

О току изборне апитације и исходу општинских избора у Београду 22. августа 1920 (а у тим оквирима и о Филиповићу) довољно је писано, тако да се ту не може ништа битно ново рећи. Од 10.339 предатих гласова, у Београду су комунисти добили 3.628, радикали 3.375, демократи 2.732 и републиканци 605 гласова. Освојивши релативну већину, комунисти су добили место председника [Филип Филиповић], потпредседника, четири кмета правника, осам кметова неправника и 30 одборничких места, тј. сва кметовска и две трећине одборничких места.³⁶

Поводом победе на општинским изборима, београдски пролетаријат приредио је величанствене манифестације. Тога дана је Раднички дом на Славији (седиште комунистичког изборног штаба) готово непрекидно био пун радника. Увече је испуњен и простор око Дома. Радници су с нестрпљењем очекивали резултате гласања. Када је објављена победа комуниста, експлодирало је народно одушевљење. Ту на Славији раздраганој маси обратили су се Филип Филиповић, новоизабрани председник Београдске општине, и др Живко Јовановић, кмет правник. Започеле су спонтане ноћне манифестације. Маса се кретала Београдском (Кидричевом), Ратарском (27. марта) и Душановом улицом до Калемегдана. Успут су јој се прикључивали нови манифестанти, тако да је поворка нарасла на 30.000 људи. Међу манифестантима налазио се и челни човек партије и градоначелник Београда Филип Филиповић. Када је маса пролазила поред Узун-Миркове улице, у којој се налазила зграда Београдске општине, пожелела је да изрази своје расположење и пред овом, тога дана освојеном институцијом. Међутим, одбијена је непотребно бруталном интервенцијом наоружане жандармерије. Пред зору манифестанти су стигли код Железничке станице, где су им се обратили Филиповић и Павле Павловић.³⁷

На дан 25. августа 1920. извршена је законска примопредаја Београдске општинске управе и комунисти су примили општину. Приликом полагања прописане заклетве, комунисти су учинили небитну ограду, какву су учинили свуда у Србији и Македонији. У име комунистичких изабраника Филиповић је дао званичну изјаву, у којој је, између осталог, обећао да ће они „смело свима тешкоћама куражно погледати у очи“ и „урадити све оно што се под данашњим системом државне и општинске

³⁵ Исто, 174, 271.

³⁶ Миливоје Ковачевић, *Победа комуниста на општинским изборима у Београду 1920. године*, у: *Годишњак града Београда*, књ. VI, Београд, 1959, 145—163; Исти аутор, *Београдска комунистичка општина 1920. године*, у: *Комунистичке општине Србије 1920—1980*, Ниш, 1981, 278—280.

³⁷ М. Ковачевић, *Београдска комунистичка општина 1920*, 280—281.

управе може урадити“ за широке слојеве радног народа Београда.³⁸

Када су чланови комунистичке општинске управе, на челу са Филиповићем, стигли 26. августа на посао у Општину, саопштена им је наредба министра унутрашњих дела о њиховом суспендовању, са образложењем да нису положили „законом прописану заклетву.“ Присутни комунистички изабраници одмах су уложили писмени протест, а неки дан касније и добро образложену жалбу. Међутим, све је то остало без резултата.³⁹ Влада Краљевине СХС једноставно није хтела да дозволи да јој општину главног града земље држе комунисти, а како је тог тренутка била јача од њих, извршила је очигледно насиље. Формулација о непрописно положеној заклетви била је само изговор. У унутрашњости Србије и у Македонији комунистички одборници су свуда учинили истоветну оgradu и нигде нису због тога имали никакве последице.

У знак протеста против незаконитог суспендовања комунистичке Општинске управе у Београду, у граду су 29. августа одржана четири протестна збора уз учешће око 5.000 људи. На збору на Дорћолу говорио је Филип Филиповић, указујући и овога пута на лажност буржоаске демократије. „Пала је маска са њенога лица које показује грозну и одвратну капиталистичку диктатуру. Сад увиђају и најшире масе радног народа да су све приче и декламације о буржоаској демократији гола лаж“, нагласио је он. Учесници сва четири збора слили су се затим испред Радничког дома на Славији, где је одржан нови заједнички збор. Говорили су партијски секретари Филип Филиповић и Сима Марковић, поново осудивши насилничко и незаконито деловање министра унутрашњих дела Милорада Драшковића.⁴⁰

Суспендовање комунистичке Општинске управе у главном граду земље није прекинуло Филиповићево ангажовање на овом плану. У Београду су се 10. и 11. септембра 1920. окупили на конференцији изасланици комунистичких општина и комунистичких одборничких група из Србије и Македоније. Договорало се о начину и садржају рада комуниста у општинама. Реферате су поднели Филиповић и С. Марковић. Усвојена су *Практична упутства за рад комунистичких представника у општинама*, која је ускоро потврдио ИО ЦПВ КПЈ.⁴¹

У Београду су 6. марта 1921, под режимом Обзнане, поновљени избори за општинску управу. Све грађанске странке и социјалисти-центрумаши спровели су разгранату усмену и писмену агитацију, у којој је важно место заузимало осуђивање комуниста. Комунистима, пак, била је онемогућена свака аги-

³⁸ Исто, 281—283; Ф. Филиповић, *Сабрана дела*, 6, 175—177, 274—276.

³⁹ М. Ковачевић, *Београдска комунистичка општина 1920*, 283—286; Ф. Филиповић, *Сабрана дела*, 6, 178—179, 277—294, 300—305.

⁴⁰ Ф. Филиповић, *Сабрана дела*, 6, 178—179.

⁴¹ *Радничке новине*, бр. 230, 26. IX 1920.

тација. Хапшени су чак и њихови посланици (заштићени посланичким имунитетом) када су покушали да деле летке на којима су била одштампана само имена комунистичких кандидата. Иначе, комунистичка листа (без имена и назнаке партијске припадности) врло мало се по саставу кандидата разликовала од оне у августу 1920. год. Њен носилац је и овога пута био Филип Филиповић (није се тада налазио у Југославији). Колики су страх комунисти задали грађанским странкама види се и по томе што су се радикали и демократи сада ујединили и иступили са заједничком листом. Она је и победила добивши 5.529 гласова и исти број мандата као комунисти пре пола године. Комунистичкој листи је дато 2.082 гласа, што је омогућило избор 10 њених одборника.⁴²

4. Филип Филиповић и избори за Уставотворну скупштину

Само што су у Србији и Македонији завршени августовски општински избори, а већ 2. септембра 1920. расписани су избори и отпочела је изборна агитација за Уставотворну скупштину Краљевине СХС. Комунисти су извршили опсежне организационе, техничке, политичке и агитационе припреме, како би и из ове изборне кампање изашли са што већим успехом.

Само се по себи разуме да је у свему томе најактивније учествовао и Филип Филиповић. Важно поље његовог изборног ангажовања била је агитација кроз радничку штампу. Тако се 12. септембра 1920. залаже преко *Радничких новина* да КПЈ у време избора „буде унутра јака, да сви њени делови буду чврсто повезани и надахнути једном мишљу, једном вољом и готовошћу на највеће жртве. Потребна је најчвршћа дисциплина, највеће самопрегоравање.“ (Истакао Ф. Ф.) Као и раније, тако и сада Филиповић истиче да се КПЈ не бори за освајање што више посланичких мандата, како би у буржоаском парламенту мењала постојећи поредак, јер је то немогуће. Он пише: ми желимо кроз изборну агитацију и рад у парламенту „да револуционисемо најшире радне масе, потиштене и обесправљене и укажемо им пут ка ослобођењу, да их припремимо за будуће веће акције“.⁴³

Почетком новембра 1920. Филиповић врши подробну анализу целокупног устројства грађанске државе и негативне економске, политичке, социјалне, културне и друге последице такве организације по пролетаријат. По његовом мишљењу, за пролетаријат је једини излаз да освоји сву власт у држави и организује је по систему совјета радника, сељака и војника.⁴⁴

⁴² А ЦК СКЈ, КИ, 1921/7, Извештај Ф. Филиповића из јуна 1921 — Коминтерни; *Социјалист* (Београд), бр. 42, 8. II 1921.

⁴³ Ф. Филиповић, *Сабрана дела*, 6, 180—183.

⁴⁴ *Исто*, 199—202.

Седмог новембра 1920. навршиле су се три године од победе велике октобарске социјалистичке револуције у Русији. Филиповић је искористио тај јубилеј и, више него иједан југословенски комуниста, популарисао идеје октобра у склопу изборне агитације за Уставотворну скупштину.⁴⁵

Средином новембра 1920. Филиповићу је у Београду изишла из штампе брошура *За совјетску државу*. У њој детаљније него и у једном ранијем раду врши анализу и поређење устројства, начина функционисања и суштине грађанске и совјетске државе у корист последње. Брошуром завршава покликом: „*Радници, сељаци, умни радници, ситни сопственици, који живите само од свога рада и вршите користан посао у данашњем друштву, одреците поверење на дан избора свима буржоаским партијама и гласајте за партију рада, гласајте за Комунистичку партију, јер тиме гласате против буржоаске државе, а за совјетску државу.*“ (Истакао Ф. Ф.)

Филиповић је са осталим руководићим комунистима учествовао у организационом и политичком припремању партије за предстојеће скупштинске изборе. У Београду је од 12. до 14. септембра 1920. одржана пленарна седница ЦПВ КПЈ на којој је трећа тачка дневног реда била: Политичка ситуација и избори за Конституанту. Не знамо како је о томе текла расправа, јер нису сачувани никакви подаци, само је познато да се ЦПВ обратило члановима и организацијама прогласом „Свим партијским организацијама“.⁴⁶

По налогу ЦПВ Филиповић се 20. септембра 1920. обратио циркуларним писмом свим партијским организацијама. У њему их обавештава да ће КПЈ учествовати у изборној борби за Конституанту на бази програмских докумената усвојених на Вуковарском конгресу и на Другом конгресу Комунистичке интернационале. Циљ комуниста је да се изборна борба искористи за ширење комунистичких идеја, за придобијање нових присталица, за растурање штампе и уопште за повећање утицаја у земљи. Да би се планирани послови (путовања агитатора, штампање агитационих материјала, уредно издавање комунистичких листова у повећаном тиражу и сл.) могли обавити, од партијских организација тражено је да што пре приреде забаве или концерте и сав добијени чисти приход упуте Централном борбеном фонду КПЈ. Неки дан касније Централни партијски секретаријат издао је упутство организацијама КПЈ у вези са уписом бирача у бирачке спискове.⁴⁷

Филиповић је био најактивнији међу истакнутијим југословенским комунистима у спровођењу усмене агитације. Одржао је највише зборована, конференција, предавања. Као и остала комунистичка агитација и ова је спровођена с одређеним пла-

⁴⁵ Исто, 203—207, 209—211.

⁴⁶ Други (Вуковарски) конгрес КПЈ, 265—266.

⁴⁷ Ф. Филиповић, *Сабрана дела*, 6, 184—185.

ном, како би се постигао што већи учинак. Настојало се да се уваже жеље партијских организација са терена, али је одлучујуће било мишљење комунистичког изборног штаба у Београду, који је имао у виду како жеље организација тако и у могућности, настојећи да све то уклопи у глобалне партијске потребе и циљеве. У одређена места упућивани су људи од којих се очекивало да ће највише користити Партији. Комунистички агитатори уопште нису имали слободу агитације. Она се, видели смо, кретала у оквирима *Програма КПЈ* и докумената Треће интернационале. Од индивидуалних способности сваког агитатора зависило је како ће интерпретирати ове документе. Најчешће се иступало доста једнообразно. На једној страни се указивало на слаткоречиву демагогију свих грађанских странака и горку стварност њихове владавине по пролетаријат. На другој страни, истицани су економски, политички, социјални, културно-просветни и други захтеви КПЈ. При овим поређењима и одмеравањима КП је увек била радикални заштитник интереса најширих радних маса градова и села. *ИО ЦПВ КПЈ* издао је 1. октобра 1920. изборни проглас *Радном народу вароши и села* у којем је сажето и на популаран начин изложен сав програм комуниста.⁴⁸

Изасланици *ИО ЦПВ КПЈ* морали су приликом агитације да обаве још један незахвалан, али за партију врло важан посао. Наиме, обично су у њиховом присуству одржаване обласне или окружне партијске конференције, на којима су састављане кандидатске листе КПЈ за поједине изборне округе. На тим конференцијама су се обично сукобљавали интереси организација и појединаца, јер се сваки од њих (организација за свог човека) борио за врх кандидатске листе. Задатак делегата био је да помири супротности, очува јединство организације, а да персонални састав листа буде такав да обезбеди њихов успех. То је често било тешко постићи, а нарочито у Србији, где су поред посланичких амбиција локалних комунистичких првака, у „игри“ били и центрумашки. Иначе, дефинитивни састав комунистичких кандидатских листа утврђивао је *ИО ЦПВ КПЈ*.

Први Филиповићев јавни наступ у изборној агитацији за Уставотворну скупштину догодио се 10. октобра 1920. у Новом Саду. Говорио је уобичајене садржаје пред 3.000 људи. Иако није давао никаква нереална обећања, испраћен је аплаузом и одобравањем.⁴⁹ Истога дана у Новом Саду одржана је обласна конференција КПЈ за Бачку и северни Срем. Расправљало се о стању партијских организација, припремама за скупштинске изборе и изабран је *ИО Обласног већа КПЈ* у Новом Саду. Конференцији је присуствовао и Филиповић.⁵⁰

⁴⁸ Историјски архив Београда, Фонд документације 2.588/Д-XXV-910.

⁴⁹ Ф. Филиповић, *Сабрана дела*, 6, 199—202.

⁵⁰ Тома Миленковић, *Раднички покрет у Војводини 1918—1920*, Београд, 1968, 238.

Две недеље касније Филиповић се налазио на дугој турнеји по јужној Србији и Македонији. У Нишу је 24. октобра присуствовао Обласној конференцији КПЈ на којој је установљен план комунистичке агитације у округу и састављена кандидациона листа. Ово последње је нарочито тешко обављено, јер су овде и центрумаши имали своје планове. После конференције Филиповић је говорио на великом спонтаном митингу сазваном поводом победе комуниста на накнадним општинским изборима.⁵¹

Из Ниша је Филиповић продужио даље на југ. У Лесковцу је 26. октобра 1920. одржао предавање за чланове Партије и синдиката с насловом: „Комунистичка интернационала и учешће у изборима за Конституанту“. Сутрадан је у истом месту говорио пред 1.000 слушалаца о „Изборима за Конституанту и Комунистичкој партији“.⁵² Ниједан извор није забележио да је Филиповић у ово време долазио у Врање. Међутим, он је то морао да учини и да присуствује окружној конференцији КПЈ (28. или 29. октобра), која га је именovala за носиоца кандидатске листе КПЈ за Врањски округ.⁵³ Заправо, цела ова турнеја била је планирана и подређена овој конференцији.

У Скопљу је Филиповић 30. октобра 1920. одржао предавање са дискусијом под насловом: „Парламентаризам и совјетска власт“, а сутрадан је пред препуном салом хотела „Палас“ одржао предизборни збор.⁵⁴

Осмог новембра 1920. Филиповић је говорио на великом збору у Ковину, пред око 2.000 људи. Био је то дотад највећи збор одржан у овом месту. После збора састала се среска партијска конференција на којој је изабран срески одбор за агитацију и направљен план даље агитације.⁵⁵

Средином новембра 1920. Филиповић је поново био на великој агитационој турнеји, овога пута у северној Бачкој и у Банату. У Суботици је 14. новембра говорио пред 6.000 људи. Како је међу њима било много Мађара, његово излагање преводено је на мађарски језик.⁵⁶ Сутрадан, 15. новембра пре подне Филиповић је говорио на комунистичком збору у севернобанатском селу Ибошу, а после подне на партијској конференцији у Мокрину. Шеснаестог новембра говорио је на збору у Великој Кикинди пред 2.000 људи и 32 наоружана жандарма. Раднички покрет у БББ уопште био је тако рећи кроз целу 1920. годину изложен појачаним прогонима и то је био један од разлога што је баш Филиповић овде највише агитовао. Рачунало се да он има највише ауторитета, да његове зборове нико неће ометати. У Кикинди је нарочито велику пажњу

⁵¹ Ф. Филиповић, *Сабрана дела*, 6, 208, 330.

⁵² *Исто*, 212.

⁵³ *Исто*, 315.

⁵⁴ *Исто*, 212—213.

⁵⁵ *Исто*, 214—215, 308—309.

⁵⁶ *Исто*, 228—229, 311—312.

поклонио прогонима месних комуниста од стране локалних органа власти. Због тих прогона нису могли ни своју посланичку листу да саставе како су желели.⁵⁷

Нарочито напоран и згуснут агитациони програм Филиповић је имао 17. новембра 1920. г. Тога дана је пре подне говорио на великом збору у Меленцима пред 5.000 земљорадника. После подне је говорио на партијској конференцији у Елемиру, а увече (заједно са Николом Ковачевићем) на збору у Великом Бечкереку (Зрењанину).⁵⁸ Истог дана у Вел. Бечкереку одржано је Обласно веће, на којем је учествовао 31 делегат из 12 организација. На кандидатској листи КПЈ за северни Банат, Филиповић је предложен за посланика с прописаним квалификацијама (завршеним факултетом). На исти начин је кандидован и у Сремској жупанији.⁵⁹ Четири дана касније (21. новембра) Филиповић је говорио на великом радничком збору у хотелу „Гранд“ у Земуну.⁶⁰

У Сремским Карловцима срески начелник и шеф полиције нису дозвољавали стварање партијске и синдикалних организација. Сваког агитатора и организованог радника који би дошао са стране одмах су хапсили и протеривали. Разуме се, да су све то чинили против закона, јер су КПЈ и револуционарни синдикати били легални, а њихова агитација дозвољена. Због таквог држања власти, комунисти нису извршили никакву изборну агитацију у том делу Срема. Пропуст је у последњем тренутку покушао да исправи Филиповић. У друштву са Ђирилом Колачеком (једним од руководилаца комунистичких партијских и синдикалних организација Новог Сада и Војводине) стигао је у Сремске Карловце 25. новембра 1920. после подне. Одмах су обојица ухапшени и као обични криминалци стрпани у затвор. После две ноћи, 27. новембра стражарно су спроведени Судбеном столу у Сремској Митровици. Судији није требало да врши неку велику истрагу да би установио да су незаконито ухапшени и да их одмах ослободи. У Београду се Филиповић налазио на дан избора 28. новембра 1920. године. Тога дана Раднички дом на Славији био је пун радника у ишчекивању обавештења о исходу гласања. Када су око 21 сат стигли резултати избора само за Београд (где је КПЈ добила 4.050 гласова и два посланичка мандата), међу окупљенима је настало славље. У таквим околностима, непланирано су говорили прво Сима Марковић и Живко Јовановић, а затим и Филиповић.⁶¹

На изборима за Уставотворну скупштину 28. новембра 1920. КПЈ је постигла неочекивани успех: освојила је 59 посланичких мандата и по броју посланика била трећа странка у земљи. Међу изабранима се налазио и Филип Филиповић (у Брањском

⁵⁷ Исто, 230—233.

⁵⁸ Исто, 233—235.

⁵⁹ Исто, 314; Т. Миленковић, *Раднички покрет у Војводини 1918—1920*, 238.

⁶⁰ Ф. Филиповић, *Сабрана дела*, 6, 236.

⁶¹ Исто, 237—240; *Историја Београда*, књ. 3, Београд 1974, 277.

округу). Изненађујућем успеху комуниста много је допринео и Филиповић. Он је као партијски секретар (заједно са С. Марковићем) и по годинама најстарији члан ИО КПЈ, имао највеће организационо и политичко искуство, које је несумњиво преносио на остале чланове комунистичког вођства, па и у време изборних кампања за општине и за Уставотворну скупштину. Међутим, он је дао и конкретан агитациони допринос. Његови доласци у поједина места увек су били догађај за локалне присталице, а његови наступи добро припремљени (изузетак су Сремски Карловци). Обавештени да у њихово место долази комунистички првак, радне масе градова и села су масовно хрлиле на зборове, да од најпозваније личности радничке странке чују комунистичку реч. У свим окрузима у којима је Филиповић агитовао изабран је по један комунистички посланик, у северном Банату два, а у Скопљу чак три. Томе је несумњиво допринео и Филиповић.

5. Филип Филиповић у Уставотворној скупштини

У Београду је 9. и 10. децембра 1920. одржана пленарна седница ЦПВ КПЈ, на којој су, између осталог, анализирани изборна борба и резултати скупштинских избора и утврђени правни деловања комунистичких посланика у Конститутати (донет је *Правилник о раду Клуба комунистичких посланика*, именован је Секретаријат Клуба, било је договарања о полагању заклетве комунистичких посланика у Уставотворној скупштини и др.).⁶² Да ли на овом пленуму или у некој каснијој прилици, Филиповић је изабран у Секретаријат Клуба комунистичких посланика.⁶³

Уставотворна скупштина Краљевине СХС први пут се састала 12. децембра 1920. године. Тога дана комунистички посланици окупили су се у Радничком дому на Славији. Предвођени партијским секретарима Филиповићем и Марковићем (обојица су изабрани и за народне посланике) кренули су у организовану поворци према ондашњој згради Скупштине. Сви су били окићени црвеним тракама на којима је писало: „Живела Социјалистичка Југославија!“⁶⁴

Рад у Уставотворној скупштини започео је и наставио се у наелектрисаној и крајње нетолерантној атмосфери. Посланици различитих странака упадали су једни другима у реч, добацивали и све чинили да би супарнику омели излагање. За разлику од С. Марковића, који се потпуно уклапао у овај амбијент, па чак и предњачио, Филиповић је на овом плану био потпуно „неактиван“. То су неки његови другови погрешно

⁶² *Други (Вуковарски) конгрес КПЈ*, 271—272, 625—627.

⁶³ *Стенографске белешке Уставотворне скупштине*, IX редовни састанак 31. I 1921, стр. 14.

⁶⁴ *Радничке новине*, бр. 296, 14. XII 1920.

схватили као недостатак борбености. Он је, међутим, био лепо васпитан, високо културан човек, европских манира у најлепшем смислу тих речи, који никада никоме није добацивао и упадао у реч, па то није могао да чини ни у Скупштини. Једноставно, такво понашање било је несвојиво са његовом личношћу. Главни кривац за створену ситуацију у парламенту била је влада, која је натурила Скупштини реакционаран Пословник о раду, по којем посланици полажу заклетву верности краљу пре него што се Конституанта изјаснила о облику државног уређења земље (монархија или република). Комунистички посланици су покушали да оборе овај Пословник, а када у томе нису успели, у знак протеста напустили су Уставотворну скупштину. Међутим, тиме су само олакшали посао влади, због чега су се ускоро вратили у Скупштину, положили прописану заклетву⁶⁵ и учествовали у њеном даљем раду.

На одлуку комунистичких посланика да се врате у Конституанту, деловала је свакако и позната владина Обзнана донета 29/30. децембра 1920, којом је забрањен рад свих комунистичких организација, обустављени њихови листови, заплењена сва имовина и архиве, затворени раднички домови и започели прогони комуниста широких размера. Комунистички посланици морали су да бране своју партију и своју класу. Мислили су да ће то најуспешније чинити у парламенту. После полагања заклетве, ушли су у све парламентарне одборе и тела. Када је 31. јануара 1921. биран Уставни одбор Уставотворне скупштине у њега је изабрано и 7 комунистичких посланика (сразмерно броју комунистичких мандата), међу којима се налазио и Филиповић.⁶⁶

Филиповић није имао могућности да дуже учествује у раду Уставотворне скупштине и Уставног одбора. На 5. седници Уставног одбора 8. фебруара 1921. у целини је одбацио владин нацрт устава и заложиио се за устав „по примеру руског совјетског система“, који ће почивати на претпоставци да „сва власт и све богатство припадне радном народу“.⁶⁷ Исцрпен изборном агитацијом и каснијим напорима Филиповић је оболео, те је партијско вођство одлучило да га пошаље на лечење у Беч. На пут је кренуо у другој половини фебруара 1921. легално, с југословенским пасошем. У Бечу је имао операцију на плућима. У Београд се вратио почетком априла, али се ту није дуго задржао, јер је морао да иде на опоравак у Хрватско Приморје (Шриквеница и Селца). У Београд (и Уставотворну скупштину) вратио се поново тек почетком јуна 1921. Већ 11. јуна говорио је у Скупштини против Обзнане. Подсетивши посланике на захтев свог Клуба од 5. јуна (да се одмах повуче Обзнана, да се одмах отворе све синдикалне организације, да

⁶⁵ Б. Глигоријевић, *н. д.*, 89—94, 97.

⁶⁶ *Стен. бел. Уставотворне скупштине*, IX ред. саст. 31. I 1921, стр. 14.

⁶⁷ Ф. Филиповић, *Сабрана дела*, књ. 7 (приредно Вујица Ковачев), Београд, 1987, 25—45.

се одмах отворе сви раднички домови, да се одмах отворе социјалистичка штампарија и књижара „Туцовић“, да се одмах пунте на слободу сви похапшени и врате натраг сви протерани на основу Обзнане и да се надокнади штета радничким организацијама причињена Обзнаном), Филипковић је указао да влада не само да није удовољила овим захтевима него ју је скупштинска већина овластила да поштри мере против комуниста. У таквој ситуацији комунистички посланици дошли су до закључка да је њихов „даљи опстанак и рад у Уставотворној скупштини постао немогућ“, и Филипковић је саопштио њихову одлуку да поново напусте Скупштину.⁶⁸

Међутим, догађаји су се развијали супротним током од жеља комунистичких посланика. Дана 29. јуна 1921. комуниста Спасоје Стејић покушао је атентат на регента Александра. Под батинама у полицији окривио је многе за саучесништво у атентату, међу осталима и Филипа Филипковића, Владимира Богића и Николу Ковачевића (припаднике илегалне руководеће комунистичке тројке за Југославију из 1919. године). Одмах је затражено да им се одузме посланички имунитет, а они изруче суду. Иако није имала чврстих доказа, владина посланичка већина у Скупштини изишла је у сусрет захтевима суда. Говорећи тим поводом 1. јула 1921. последњи пут у Скупштини, Филипковић је одлучно протествовао против тога да се народни посланици издају суду на основу изнуђених признања (изјава) појединаца. Уместо изручења суду, тражио је да се образује парламентарна анкета (комисија) која ће истражити њихову наводну умешаност у атентат, па да се касније поступи на основу њених налаза.⁶⁹ Ово мишљење није добило већину. По изласку из Скупштине одмах је ухапшени поменута тројка. Убрзо су са истим образложењем похапшени и многи други руководиоци КПЈ и посланици. Касније суд није доказао њихову умешаност у Стејићев атентат, па ипак су осуђени на по две године строгог затвора, а никоме није пало ни на памет да им врати посланичке мандате.

Из изложеног је видљиво да се Филипковић више ангажовао око представничких тела него иједан други југословенски комуниста, мада то није био ни једини ни најважнији сектор његовог рада. Циљ му није био да КПЈ освоји што више мандата, јер оправдано није веровао ни у буржоаску легалност ни у могућност значајнијег рада комунистичких одборника и посланика у корист радничке класе у оквирима постојећих буржоаских институција. У доказивању ових мишљења био је невероватно упоран, што показује да је супротно схватање било доста раширено у покрету. Филипковић је тражио да се изборна агитација и рад комуниста у представничким телима искористе преваходно за ширење комунистичких идеја, за придобијање нових присталица, за стварање нових и јачање

⁶⁸ Исто, 48—53.

⁶⁹ Исто, 73—78.

постојећих комунистичких организација. Чинило се да је то минимизирање и ограничавање могућности КПЈ у датој ситуацији. Међутим, био је то револуционаран и користан рад. Историја је у потпуности потврдила исправност схватања и делатности Филипа Филиповића на том плану.

FILIP FILIPOVIĆ AND REPRESENTATIVE BODIES

Summary

Filipović was more engaged on representative bodies than any other Yugoslav communist, though it was neither the only sector of his activity nor the most important one. His aim was not to secure the CPY to win as many electoral mandates as possible, for he justly disbelieved both the bourgeois legality and the possibility for communist city council members and deputies to work in favour of the working class within the frameworks of the existing bourgeois institutions. In substantiating these opinions he was incredibly obstinate, which shows that the opposite opinion was rather widespread in the movement. Filipović demanded that the electoral campaign and the activity of communists in representative bodies be used pre-eminently for the propagation of communist ideas, for the winning over of new followers, for the creation of new communist organizations and for the strengthening of the existing ones. It seemed as minimizing and restricting of possibilities of the CPY in the given situation. However, it was a revolutionary and useful work. History has entirely confirmed the correctness of Filip Filipović's conceptions and activity on this plan.